

Sünnilerin Aleviliğe Bakışında Üç Farklı Perspektif: Türk, Müslüman, Alevi

Nigar Tuğsuz*

Öz

Gruplar arası ilişkilere etki eden mekanizmalardan biri sosyal ve politik bağlamın ürünü olan özcü bakış açılarıdır. Bu çalışmada Sünnilerin Aleviliği anlamaya çalışırken kullandıkları başlıca perspektiflerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın bulguları ile ortaya çıkan perspektiflerden ilk ikisi sözü edilen özcü bakışa işaret etmektedir. Aleviliği herhangi bir referans noktasını sabit tutmaksızın çoklu tanımlamaları ile anlayanlar ise bu özcü bakışın dışında kalmaktadır. Kendisini Sünni Müslüman olarak tanımlayan kişilerin Alevilik hakkındaki düşüncelerinin irdelenmesi ile elde edilen bulgular sınıflandırılmış, "Türk, Müslüman ve Alevi" şeklinde üç başlıca referans noktası belirlenmiştir. Aleviliği anlamaya çalışırken ortak payda olarak Sünni İslam'a ya da Anadolu coğrafyasına referans verilmesi (içinde ya da dışında) Aleviliğin özgünlüğünün ve içsel çeşitliliğinin görmezden gelinmesi ile neticelenmektedir. Aleviliği her bir içeri alma ya da dışarı atma girişimi, sosyal ve politik olarak modernleşme ve merkezileşme süreçlerinin bir uzantısı olarak ortaya çıksa da, güncel sosyal-politik mekanizmalarla desteklenmekte ve gruplar arası ilişkilerde etkili olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Gruplar arası ilişkiler, Özcülük.

Three Different Perspectives of Sunnis Towards Alevism: Turk, Muslim, Alevi

Abstract

One of the mechanisms that affects intergroup relations is the essentialist perspective, which is the product of the social and political context. This study aims to determine the main perspectives used by Sunnis while trying to understand Alevism. The first two perspectives that emerged with the findings of the study align with the aforementioned essentialist view. Those who understand Alevism, however, with its multiple definitions, do not keep any reference point fixed and do not use this essentialist view. This study involves obtaining the thoughts about Alevism held by people who define themselves as Sunni Muslims; it then classifies those thoughts, and three main reference points were determined: "Turkish, Muslim, and Alevi". While trying to understand Alevism, those who refer to Sunni Islam or the Anatolian geography (inside or outside) overlook Alevism's originality and internal diversity. Although each attempt to include or exclude Alevism emerges as an extension of social and political modernization and centralization processes, it is supported by current social-political mechanisms and is effective in intergroup relations.

Keywords: Alevism, Inter-group Relations, Essentialism.

*Dr. Öğr. Üyesi | İstanbul Sabahattin Zaim Üni., İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Böl.
nigar.tugsuz@izu.edu.tr | ORCID: 0000-0003-2473-8352 | DOI: 10.36484/liberal.1059220

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:105, Kış 2022, ss. 135-146.

Gönderim Tarihi: 17 Ocak 2022 | Kabul Tarihi: 14 Mart 2022

Giriş

Türkiye'deki Aleviler ve Sünniler İslam ortak paydasına rağmen dini anlama ve pratik etme açısından önemli farklılıklar taşırlar. Birbirlerine karşıt konumlanışları kendi içlerindeki çeşitliliği önemsiz hale getirmiştir. Sünnilerin Aleviliği anlamaya çalışırken kendi otantik dini ve kültürel anlam dünyalarına özcü yaklaşımları bu karşıt konumlanışta etkili olan faktörlerden biridir. Alevilikle ilgili fikirlerinin belirleyicisi çoğu durumda İslam'ın Sünni yorumuna dayandırdıkları özcü bakış açılarıdır. Bu çalışmada Sünnilerin Aleviliği anlamaya çalışırken ve tanımlarken kullandıkları perspektiflerin ortaya çıkartılması hedeflenmiştir. İstanbul'da yaşayan ve kendisini Sünni Müslüman olarak tanımlayan çeşitli yaş, cinsiyet ve meslek grubundan 60 kişi ile yapılan derinlemesine görüşmelerde¹ Sünni bireylerin Alevi bireylerle kişisel ilişkilerine değil, bir grup kimliği olarak Alevilik hakkındaki fikirlerine odaklanılmıştır. Görüşme yapılan kişilerin Alevi komşuları, arkadaşları ya da çeşitli derecelerdeki yakınları ile ilgili kişisel değerlendirmelerinin Alevilik hakkındaki fikirlerini etkilemesi kaçınılmazdır.² Buna rağmen, mümkün olduğunca yakın ilişkilerden soyutlayıcı sorular sorularak, Aleviliği bir dini-kültürel kimlik/aidiyet olarak nasıl anladıkları ve tanımladıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. Derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulguların sınıflandırılması ile ortaya çıkan Aleviliğe bakıştaki üç farklı perspektif, Türklük, Müslümanlık ve Aleviliktir. Aleviliği tanımlarken "Anadolu coğrafyası ortak paydası" vurgusu ile Türklüğe, "İslam ortak paydası" vurgusu ile Sünni İslam'a, "Aleviliğin çoklu tanımları" vurgusu ile de Aleviliğin kendisine referans verilmektedir. Bu perspektiflerin ideolojik ve entelektüel temelleri bu çalışmanın konusu değildir. Buna rağmen Türk milliyetçiliğinin dini formasyonu içinde şekillenen Türklük ve Sünni İslam vurgusunun, Aleviliğin özcü tanımlanmasındaki en belirgin kaynaklar olduğunu söylemek gerekir.

Literatür ve Teori: Türkiye'de Aleviliği Anlamak

Türkiye'de yaşayan Müslüman nüfusun büyük çoğunluğunun ve aynı zamanda devletin İslam anlayışının Sünni geleneğe dayanması, Sünni Müslümanlara Alevi ve Şii gruplar karşısında bir ayrıcalık vermektedir. İslam'ın Sünni yorumunu benimseyen tüm gruplar, kendi aralarındaki inanç ve ritüel farklılıklarına rağmen İslam'ın beş şartını yorumlama konusunda neredeyse

1 Bu çalışmanın verileri yazarın 2016 tarihli doktora tezinden alınmıştır. Çalışma İstanbul ili sınırları içinde etnik-kültürel çeşitlilik açısından birbirinden farklı semtlerde yürütülmüştür. Örneklemi oluşturan Sünni bireylerin etnik-kültürel çeşitliliği, her ne kadar çalışma İstanbul'da yürütülmüş olsa da, bu çalışmaya genel olarak Türkiye'deki Sünnileri temsil etme gücü katmaktadır.

2 Alevi-Sünni ilişkilerinin sosyal-psikolojik boyutlarını tartışan bir makale için bkz. Nigar Tuğsuz, "A-two dimensional boundary: Sunnis' Perceptions of Alevi in Turkey". *Turkish Studies*, 22:4, 587-602, 2021.

aynıdırlar. Farklı olanları ise heterodoks unsurların karışmasıyla aslından uzaklaşmış olarak kabul etmektedirler. Sünni grupların Alevi gruplarla inanç ve felsefe olarak ortaklıkları olmasına rağmen, ritüel anlamında ortaklıkları daha azdır. Anadolu Aleviliği Şii kökenlerine rağmen bölgesel farklılıklar da taşıyan kendine has bir gelenektir.

Alevi grupların Sünni İslam'a yakın olanları olduğu gibi Aleviliği İslam'dan farklı bir din ya da kültür olarak kabul edenleri de vardır. Kendisini Müslüman olarak tanımlayan Alevilerin büyük çoğunluğu Sünni Müslümanlar gibi namaz kılmaz, hacca gitmez, oruç tutmaz ve zekat vermezler (Shankland, 1999: 142). Ramazan orucu yerine muharrem orucu tutarlar. Hac için Mekke'ye gitmenin önemli olmadığını, önemli olanın insanın içsel sorgulaması olduğunu düşünürler. Bazı Aleviler hac için Hacı-Bektaş Veli'nin mezarını ziyaret ederler. Tüm Alevi grupları bir araya getiren ortaklık Hz. Ali sevgisi ve Ehl-i Beyt bağlılığıdır. Cem Merasimi de önemli ortaklıklardan biridir, fakat Nusayriler ve Dürziler bu ritüelin dışında kalmaktadırlar (Gezik, 2015: 23). Yaşadıkları bölgelere göre değişen tonlarda İslami geleneğin Alevi ve Sünni yorumuna aynı anda katılan Alevi gruplar vardır. Daha genel bakıldığında, Alevilerin Kuran'ı esoterik olarak anlama eğiliminde oldukları görülmektedir (Zeidan, 1999: 78). Bundan dolayı İslam'ın farzları karşısında takındıkları tavır, Sünni toplum içinde haklarında yanlış yolda kişiler şeklindeki yargılara yol açmaktadır (Kehl-Bodrogi, 1996: 53). Aleviler arasından Sünni İslam'ın ritüelleri ile Alevilik felsefesi ve ritüellerini aynı anda takip edenler de vardır. Bu karmaşık kesişim noktalarından dolayı Türkiye'de mezhepleri ve tarikatları tanımlamada kullanılan ölçütler Alevileri tanımlamada kullanılmaz. Aleviler ve Sünniler de birbirlerini mezhep farklılığı olarak değil, Türkiye'ye has sosyal ve politik bağlam içinde anlama eğilimindedirler. İki grup arasındaki ilişkilere etki eden tüm farklılıkların birleşiminden doğan oldukça karmaşık psikolojik, sosyal ve politik sınırlara sahiptirler. Bu sınırların oluşumunda etkili olan mekanizmalardan biri, birbirlerini tanımlarken kullandıkları özsel dini-kültürel kimlik tasavvurlarıdır.

Türkiye'deki Alevilerin oranını tahmin etmenin zorluğunun nedenlerinden biri, Sünnilerle dil, gelenek ve kültürel ortaklıklarıdır. Birlikte yaşadıkları coğrafyadan kaynaklanan ortak bir dil, kültür ve hafızaya sahiptirler. İki grup arasındaki sınırların katmanlı yapısı kimlik tartışmalarını Alevi-Sünni ilişkilerini anlamak için elverişli hale getirmektedir. Kimlikle ilgili bugünün teorik imkanları, kimliği katı ve değişmez gören özcü yaklaşımların ötesine geçmiştir. Kimlikler farklı zamanlarda ve koşullarda değişebilen durumsal özellikleri ile etkileşimsel bir sürecin ürünüdürler (Jenkins, 2008: 5). Özcü kimlik okumaları doğuştan getirilmiş ya da sonradan edinilmiş özsel kimlikler ve katı-değişmez ilişkiler varsayarken, özcü olmayan kimlik okumaları sosyal kimliklerin

sınırlarının katı olmadığını, ilişkisel ve esnek olduğunu göstermektedir. Özcülük karşıtı yaklaşımlar, gruplar/kimlikler arası ilişkileri öncelikle yerleşik algıları sorgulayarak ele almakta, ben/öteki, içeri/dışarı, ileri/geri, üstün/aşağı gibi dikotomik ayrımlara dair bilginin sorgulanması için teorik imkanlar sunmaktadırlar. Kimlik ile ilgili akademik literatürde özcülük karşıtı yaklaşımlar yoğunluklu olmasına rağmen, günlük konuşmalarda ve siyaset analizlerinde kimliği özsel ve değişmez gören bakış açıları daha popülerdir (Brubaker, 2004). Sosyal Kimliği bireysel ve sosyal süreçlerin etkileşimi ile oluşan bir yapı olarak ele alan Sosyal Kimlik Teorisine göre, kimlik oluşumu süreci kişilere ya da gruplara ait bir değişmez değildir ve ilişkisel bir sürecin ürünüdür. Öncelikle grup üyeleri kendi aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları abartmaya, etraflarındaki insanları grup içi ve grup-dışı olarak ayırmaya eğilimlidirler (Tajfel, 1974). Bu ayrışmada sosyal bağlamın etkisi belirleyici olmaktadır. Toplumsal kimlikler bir bağlam içinde oluşmakta ve gruplar arasında sürekli yeni sınırlar inşa etmektedirler. Bu süreçte biz ve onlar ayırımına dayanan bir mekanizma ortaya çıkmaktadır. Bireysel bilinç, sosyal etkileşim ve toplumsal süreçler birbirine bağlanarak gruplar arası ilişkilerde belirleyici olmaktadır. Sünnilerin Aleviliği bir dini-kültürel kimlik olarak anlamaya/tanımlamaya çalışırken kendi kimliklerini özsel bir şekilde en doğru ve değişmez kabul etmeleri Aleviliği dışarı olarak konumlandırmalarına neden olmaktadır. Alevilik ve Sünniliğin kendi içlerindeki çeşitliliğe rağmen birbirine karşıt konumlanması bu ilişkisel sürecin ürünüdür. Geçmişten bugüne iki grubun ilişkilerinde çok sayıda sosyal ve siyasi olay etkili olmuştur. Grubun hikayesinin gücü ana motivasyondur ve çoğu zaman farkında olunmayan tercihtir. Sünniliğin devletin İslam anlayışı olarak Türkiye'deki ana akım İslami eğilim olma niteliği, iki kimlik olarak Alevilik ve Sünniliğin ilişkisel konumlanışında etkili olmaktadır.

Aleviliği Anlamada Üç Perspektif: Anadolu Coğrafyasına Yerleşik Türklük, Sünni İslam'la Açıklanan Müslümanlık ve Çok Tanımlı Alevilik

Türkiye'de Sünnilik ve Alevilik birbirine referans vermeden belirginleşemeyen iki grup kimliğidir. Sünnilerin Aleviliği anlamak için kullandıkları referans noktaları bu iki kimliğin karşılıklı ilişkisinin kurgulanışa dair önemli verilerdir. Bu referans noktalarının dayanakları ve derinlemesine analizi bu çalışmanın konusu değildir. Buna rağmen Alevi kimliğinin Türk toplumsal ve siyasal bağlamı içindeki konumunun göz ardı edilmemesi gerektiğini hatırlatırlar. Kendisini Sünni olarak tanımlayan kişilerle yapılan derinlemesine görüşmelerde ortaya çıkan üç perspektif, aşağıda görüşme yapılan kişilerin kendi ifadelerine atıfla tartışılmıştır.

Alevilik İslam'ın En Saf Halidir, Anadolu İslam'ıdır: Milli-Kültürel Değerler

Bu çalışma kapsamında görüşülen Sünnilerin bazıları Aleviliğin İslam'ın en saf hali ya da özü olduğu anlayışına sahiptir. Bu saflığın ya da özlüğün kanıtı, ortak Anadolu coğrafyası ve milli-kültürel değerlerdir. Bu sorgulamada dini değerlerden ve ritüellerden ya hiç söz edilmemekte ya da millilik düşüncesinin içerisinde eritilmekte ve bazen de Tek Tanrı düşüncesine indirgenilmektedir. Modern Aleviliğe milli kültürel değerler içinden köken bulma girişimi, Alevilerin farklı coğrafyalardaki dil ve kültür çeşitliliğine rağmen, Anadolu Aleviliğini İslam'ın ve yaşanan tüm Aleviliklerin en saf hali, özü olarak adlandırma ile belirginleşmektedir.

Sözü edilen düşünceye göre modern Aleviliğin kökenleri, Anadolu'da konuşlanan ve saflığını konuştuğu coğrafyadan alan çeşitli Türk-İslam gelenekleridir. Anadolu halkının büyük çoğunluğunun geçmişte Alevi inançlarına yakın bir formda yaşadığına inanılmaktadır. Görüşülen 40 yaşlarındaki erkek yöneticiye göre "1200-1300'lü yıllarda Anadolu halkının büyük kısmı Alevi inancına yakındı. Ayrıca Ehlibeyt sevgisi Anadolu'da çok güçlüdür. Bunlar Anadolu'nun asli unsurlarıdır". Anadolu'nun kültürel yapısının çeşitliliğini anlamak için Aleviliğin çok iyi anlaşılması gerektiğini düşünmektedir. Anadolu'ya has giyim-kuşam, yeme-içme alışkanlıkları, fiziksel özellikler, eğlence kültürü (örneğin saz çalma) Aleviliğe köken arama çabasında öne çıkartılan göstergelerdir. Etnik-kültürel ortaklıklar, Aleviliğin Anadolu coğrafyasındaki en saf İslam olarak adlandırılmasına neden olmaktadır. 54 yaşındaki erkek öğretmene göre, Alevilerin Türk kökenli olmasının göstergesi sadece dini pratikleri değil aynı zamanda gündelik yaşantılarıdır: "Türkiye'deki Aleviler kesinlikle Türk kökenli. Alevilerdeki bağlama Orta Asya'daki sazlara benziyor, Orta Asya'daki ayinler ile Alevilerin cem ayini birbirine çok benziyor. Yani Alevilik İslam anlayışı olarak bizi yansıtıyor" ifadesi dinin yaşanış biçimindeki çeşitliliğe doğallık ve zenginlik olarak bakıldığını göstermektedir. Bu yaklaşımda dil ve vatan birliğinin önemi, kültürel yaşamın öneminin ötesindedir. Dini düşüncenin ayrıntılarında ve ritüellerindeki farklılıklar milli-kültürel değerlerin içinde eritilmiştir ve milli değerler dinin uygulanışındaki yorum farklılıklarına izin vermektedir. Görüşülen 32 yaşındaki erkek işçiye göre ise milli değerlerden daha üst bir birleştirici zaten olamaz: "Alevilik bir inançtır. Peygamberlerimiz ayrı o kadar, bence bir ayrılık yok. Hepimiz bu devletin vatandaşlarıyız, hepimiz Müslümanız" ifadesi dinin içindeki farklı yorumlara, inanılan peygamberler ayrı olsa dahi, olumlu bakıldığını göstermektedir. Bu düşünceye göre Cem evi de Cami gibi İslam'ın ibadethanesi olarak kabul edilebilir. Aleviliğe ait hiçbir inanç ve dini ritüel, Aleviliği İslam'ın dışına çıkartmaya yetmez.

Aleviliğin heterodoks olarak tabir edilen unsurlarının Aleviliğin tam olarak kendisi olduğunu vurgulayanlara göre, Sünni İslam'ın içindeki farklı dini uygulamalar Aleviliğin heterodoksi olarak görülmemesi gerektiğinin ispatıdır: "Nerede ibadet edeceğine kendisi karar verir. İbadethaneler de çeşitli olabilir. Sünnilikte de dergahlar var. Katı tanımlarda ısrar etmenin gereksiz olduğunu düşünüyorum" diyen 35 yaşındaki kadın öğretmen, inanç ve ritüellerdeki yorum farklılıklarının önemsenmemesinden yanadır. Böyle düşünen kişiler aynı zamanda Alevilerin Müslüman olduklarını çeşitli şekillerde ve her fırsatta vurgulamak istemektedirler. Bu amaçla Aleviliğin önemli düşünürlerinin sözleri ve yazılarına sıklıkla atıfta bulunmaktadırlar. Alevilikte kutsal kabul edilen kişilerin sözleri ve pratikleri Aleviliğin İslami kökeninin ispatı olarak ileri sürülmektedir: "Hacı Bektaş Veli'nin Makalatını okuduğunuzda İslam'a aykırı bir şey olmadığını görürsünüz. Aleviler de Kuran'a inanıyor, sünnete uyuyor, ayrıca Aleviliğin ayrı bir kitabı da yok" diyen 40 yaşlarındaki erkek esnaf, Alevi tanıdıkları ile çok iyi ilişkilere sahip olduğunu ve Aleviliğin otantik kaynaklarının İslam'la tam olarak uyumlu olduğunu düşünmektedir. Aleviliği heterodoksi olarak görmeyenlerin bir kısmı heterodoksi olarak görenleri milli birliğe zararlı kişiler olarak adlandırmaktadırlar. Bu kişiler için Aleviliğe ayrı bir köken arama ya da heterodoksi olarak görme Anadolu coğrafyasının vatan-millet birlikteliğini bozabilecek, milli bütünlük açısından tehlikeli olabilecek bir bakış açısıdır. Referans noktası olarak milli-kültürel değerleri alanlar, vatan ve dil birliğinin Aleviliği Sünnilikle aynı kültür evrenine dahil ettiğini düşünmektedirler. Bu kişilere göre dinin uygulanışındaki farklılıklar ise genel olarak önemsizdir ya da sonradan ortaya atılan uydurma ve ayrılıkçı fikirlerdir.

Alevilik İslam'ın ya İçindedir ya Dışındadır: Sünni İslam'ın Değerleri ve Pratikleri

Aleviliği Anadolu İslam'ının özü olarak görmesine rağmen ortaklıklar yerine farklılıkları, Sünni İslam'la uyuşmayan düşünce ve pratikleri öne çıkartanlar için Alevilik özünde İslam'ın Anadolu'ya has saf bir formu olsa da sonradan bozulmuştur. "Alevilik Anadolu Müslümanlığını iyi anlatsa da caminin yerine cem evini koymak, İslam'ın özü ile de Alevilik ile de bağdaşmaz" diyen 45 yaşındaki erkek öğretmen, yaşanan Aleviliği aslından uzaklaşmış olarak görmektedir. "Ayrı bir din olarak görmüyorum. Cemevleri yaygınlaşmalı ama cami gibi değil. Kendi geleneklerini devam ettirsinler ama ayrılmak bana doğru gelmiyor" diyen 35 yaşındaki kadın öğretmen, farklılıkların kültürel olarak yaşatılabileceğini ama dini inanış ve ritüellerdeki farklılığın Aleviliğin Türkiye'de izole olmasına ve marjinalleşmesine yol açacağını düşünmektedir. Aleviliğin ritüel farklılıklarının İslam'ın içinde yer alamayacağını düşünen bu kişiler için tersini düşünmek İslam'ın tahrip olmasına yol açacaktır.

Kötü niyetli ya da bilgisiz kişilerin dini konularda ısrarcı olmasının iki grup arasında gerilim yarattığını düşünmektedirler. Sünni İslam'ın inanç ve ritüel yaklaşımına aykırı davranan Alevilerin sadece İslam'la değil hiçbir dinle ilgisi olamayacağını, yoldan çıkmış kişiler olduğunu iddia etmektedirler. "İnsanları ırkına göre ayıramayız, ama ateistse bir insan ona dinden bahsedemezsin. Onun dininin bir din olduğunu söyleyemezsin. Böyle düşünenlerin Aleviliklerini bir din olarak göremeyiz" diyen 67 yaşındaki erkek emekli şoför, Aleviliği dinden ayrı bir inanış olarak görmek gerektiğini düşünmektedir. Aleviliğin bir din olamayacağını söyleyenlerin yaklaşımlarına Alevilerin ya cahil ya da doğru yoldan çıkmış kişiler oldukları düşüncesi hakimdir. "Eskiden bize yakın Alevi köyleri vardı. İyi insanlardı, arada görürdük. Genelde tarlada çalışırlardı, okur-yazar değillerdi, daha ziyade ibadetlerini cahillikten yapmayan tembel insanlardı" diyen 75 yaşındaki erkek emekli öğretmen ise Aleviliğin geçmişteki ve bugünkü pratiklerinin cehalet ürünü olduğunu, tembelliğin zaman içinde dini yaşantının esaslarının yitirilmesine neden olduğunu düşünmektedir.

Sünni İslam'ın pratikleri "Alevilerin eksikliklerini"³ tespit etmede en çok başvurulan kaynaklardır. Cami-cemevi, namaz-cem, ramazan orucu-muharrem orucu karşılaştırmaları sıkça yapılmakta, Aleviliğin ritüelleri Sünni İslam'ın ritüellerine referansla dinin orijinal halinden bir sapma olarak görülmektedir. Bu düşünceye göre, Alevilik İslam'ın içinde yer alması gereken bir gelenek olduğu halde İslam'a aykırı pratikler üretmiştir ve bundan dolayı aykırılık olarak görülmelidir: "Müslümanlığın ne olduğunu bilen ve Müslüman birisi için, hatta tüm dünya Müslümanları için sapkın bir şeydir Alevilik. Çünkü Hristiyan için kilise, Yahudi için sinagog ve Müslüman için Cami vardır" diyen 38 yaşındaki erkek işletmeci, Aleviliğin İslami kurallar açısından kabul edilemez olduğunu ve bundan dolayı Alevilikteki "İslam'a uygun olmayan" unsurların ayıklanması gerektiğini düşünmektedir. "Bunların namazı semahtır. Halka oluşturuyorsun, ayakkabısız. Bir bayan bir erkek. Zikir gibi, ama acayip kaptırıyorlar, güzel ama namazla ilgisi yok" diyen 53 yaşındaki erkek esnaf, Alevileri yakından tanımaktadır ve bir çeşit akrabalık bağına da sahiptir. Aleviliğin pratiklerini bir kültür ve gelenek olarak övmekte, fakat ibadet olarak kabul etmemektedir. İbadet anlayışına aykırı bulunan eylemlerden biri hem Cem töreninin kadın-erkek birlikte yapılması hem de tören sırasında içki içilebilmesidir. Cemlerde içki içilmesi geçmişten bugüne Aleviliğin İslam dışı olarak görülmesinin gerekçelerinden biridir (Yalçınkaya, 1996: 20). Dini bayramlarda ve dini törenlerde Alevilerin içki içmesi çoğu Sünni için Aleviliğin İslam'ın meşru bir yorumu olarak görülmemesinin nedenlerinden

3 Bu ifade katılımcılardan biri tarafından kullanılmıştır. Sözlerinin devamında Alevilerin eksikliklerini giderirlerse sosyal ya da politik tüm sorunlarının ortadan kalkacağına inandığını söylemiştir.

biridir. “Kurban bayramında kurban etiyle içki içtiklerini duyunca inanmadım” diyen 23 yaşındaki kadın öğrenci, iki grup arasındaki dinin algılanış ve yaşanış biçimi ile ilgili kültürel sınırlara işaret etmektedir.

Aleviliğin İslam’dan bir sapma olduğu düşüncesi, Sünni İslam’ın dini-kültürel dünyasına referansla Alevi inancına ve teolojik kaynaklarına işaret ederek de yapılmaktadır. Bunun için çeşitli gerekçeler ileri sürülse de en çok tekrarlananları, Aleviliğin sözlü bir kültür olması, yazılı kaynaklarının eksikliği ve göç ile yaşanan dönüşümlerle ilgili olanlarıdır. Sözlü kültür, yaşanan sosyolojik değişimler karşısında dönüşmeye ve özünden uzaklaşmaya uygun olarak tarif edilmektedir. Sünni gelenekten farklılıkların nedenini Aleviliğin özünden uzaklaşması olarak görmekteyirler. Farklılıkların azaltılması ve Aleviliğin özüne dönmesi, yani Sünni İslam’a uymayan unsurlarından temizlenmesi gerektiği düşünülmektedir. “Alevilik geleneksel referanslarını kaybetti. Bundan dolayı herkes kendine göre bir dünya kurdu, parçalı ve kontrolsüz bir Alevilik” diyen 30 yaşındaki erkek bilgisayar uzmanı, Aleviliğin eski referanslarına dönmesi gerektiğini düşünmektedir. “Aleviliğin kaynakları neler?, saysanız bir elin parmaklarını geçmez. Temel eserleri zaten İslam’la uyumlu. İslam’a uymayan tarafları ise sonradan çıkmış ve uydurma” diyen 30 yaşındaki kadın işçi, Aleviliğin din olamamasının nedeninin teorik kaynaklarının eksikliği olduğunu düşünmektedir. Bunu da Aleviliğin sözlü kültür olması ile ilişkilendirmiştir. Sözlü kültür olma özelliği Aleviler tarafından olumlu bir özellik olarak öne çıkartılıp, halk İslam’ı kökenlerinin kanıtı olarak görülürken, Sünniler için bir din olarak Aleviliğe güvensizliğin temel nedenlerinden biridir. Aleviliğin kaynakları kutsal kitap olarak kabul edilmemektedir: “Alevi kaynakları dediğiniz zaman bir elin parmaklarını geçmez. Ana kaynak olabilecek Hacı Bektaş Veli’nin *Makalat*’ı zaten İslam’la çelişmiyor” diyen 47 yaşındaki erkek esnaf, Alevilik teolojisine güvensizliğini anlatmaktadır. Aleviliğin teolojik kaynaklarının tartışmaya açılma biçimlerinden biri doktrin açısından önemli figürlerin ve şahsiyetlerin ele geçirilmesidir. Bu bağlamda Aleviler çoğu zaman Hacı Bektaş Veli’ye bile layık görülmezler, çünkü Hacı Bektaş Veli bugünkü Alevilerin tersine Kuran’a uygun yaşayan bir insan olarak tarif edilmektedir. Görüşülen kişilerden bazıları sıklıkla Alevilerin Hacı Bektaş Veli ve Pir Sultan Abdal gibi kendi önderleri olan kişilerin izinden gitmediklerini, bundan dolayı yanlış yolda olduklarını söylemişlerdir. Sünni İslam’ın inanç ve pratiklerinin en doğru referans noktası olarak alınarak Aleviliğin tanımlanması, Aleviliğin geçmişten bugüne tüm özellikleri ile bir tür dini, kültürel ya da milli muhalefet olarak görülmesine neden olmaktadır.

Alevilik Ne ise O'dur: Çok Tanımlı Alevilik

Aleviliği sadece kendisine referansla anlamaya çalışanlar için tek bir coğrafya, belirli bir din ya da sınırları keskin bir kültür evreni ile Aleviliği tanımlamak mümkün değildir. Bu bakış açısında herhangi bir sabit referans noktası yoktur. Aleviliğin tek bir dine yakın olmadığı, birbirinden farklı dinlerin aynı anda ve farklı derecelerde etkisi altında olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceye göre, Alevilik Türklerin geçmişte temas halinde olduğu birçok dinin etkisi altında şekillendiğinden dolayı özgündür ve ancak kendi içinde anlaşılabilir bir inanç sistemidir. “Bir gayrimüslime deseniz git yaşa aralarında, sonra onları anlat, o size diyecek ki bu Aleviler birazcık Hristiyanlara, birazcık Müslümanlara birazcık Yahudilere benzeyen bir topluluk” diyen 55 yaşındaki erkek yönetici, Aleviliğin büyük dinlerden hiçbirisi ile tam olarak özdeşleştirilemeyeceğini düşünmektedir. Aleviliğin içindeki bazı inançların, ritüellerin ve hatta kutsal kabul edilen dini şahsiyetlerin aynı anda hem İslam’da hem de diğer dinlerdeki varlığı Aleviliğin doğasındaki eklektikliğinin ve tek bir dine-kültüre indirgenemezliğinin kanıtları olarak gösterilmektedir. Aleviliği senkretik niteliği ile tanımlayan Melikoff’a göre de Alevilerin Hz. Ali’si Müslümanların Hz. Ali’si ile aynı değildir. Daha çok Şamanizmin gök tanrısı’nın Müslümanlıktaki Ali’nin kişiliği ile birleşmiş halidir. Bu çalışma kapsamında görüşülen Sünni bireylerin birçoğuna göre de, Alevilerin Hz. Ali’si Sünnilerin Hz. Ali’sinden farklıdır ve daha çok Hz. İsa’ya benzemektedir. “Onlardaki Hz. Ali bizimkine benzemiyor. Hristiyanlıktaki gibi bir şey” diyen 23 yaşındaki kadın sanatçı Aleviliğin İslam’la ilişkisinin kesintili olduğunu düşünmektedir. Aleviliğin hem ritüel farklılığını hem de ortak figürlerdeki anlam farklılığını kabul etme ama yine de bir kalıba sokmaktan kaçınma yaklaşımı, Aleviliğin kendi içinde değerlendirilmesi ile neticelenmektedir. “Alevilik ve Sünniliğin sınırları birbirine geçmiş, bunları ayıramazsınız. Kişi kendisini nasıl görüyorsa öyledir. İslam’da farklı ibadet ve ibadethane biçimleri de olabilir” diyen 62 yaşındaki kadın öğretmen İslam’ın birbirinden çok farklı gelenek ve dini ritüelleri rahatlıkla barındırabileceğini düşünmektedir. Aleviliğin de Sünniliğin de içinde farklı uygulamalarının olduğunu söyleyerek dinin içindeki yorum farklılıklarına olumlu bakmaktadır.

Aleviliğe sabit bir öz aramak yerine grubun kendi içinden yapılan adlandırılmaya referans verenler için, Aleviliğin Sünni toplumdaki doğru algılanışına en önemli engel sır saklama olgusudur. Hem Alevilik bilgisinin grup dışına aktarılmak istenmemesi, hem de grubun dışarıdan gelebilecek muhtemel tehlikelere karşı korunması amacıyla kırsal yaşamda geliştirilmiş bu mekanizma, grup dışından genellikle “kendini saklama” olarak adlandırılmaktadır. Sünnilerdeki kendi inançlarını başkalarına anlatma ve öğretme konusundaki istekliliğe rağmen Alevilerin gelenekleri ve inançları konusunda konuşmak

istememeleri Alevilik inancının dışarıdan anlaşılamayacağına kanıtı olarak ileri sürülmektedir. Görüşülen kişilerden bazıları için Alevilerin kapalılığı iki grup arasında hiçbir zaman aşılamayacak bir engeldir. Kapalılık bir yönüyle de Aleviliğin sosyal düzeninin modern dışı olarak yorumlanmasına neden olmakta, modern toplumun birey ve grupları arasında olması gereken entegrasyona engel olarak görülmektedir (Tuğsuz, 2021: 593). “Alevilik kendini üreten bir şey değil. Sonradan Alevi olunamayacağına göre, hiç kimseye kendilerini anlatmak diye bir dertleri yok. Sünni İslam bu anlamda daha modern ve açık” diyen 43 yaşındaki erkek tüccara göre, Alevilerin diğer gruplarla entegrasyonunun azlığı grupsal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Entegrasyonun düşük olması grupların birbirlerine karşı toleranslarının da düşük olması ile ilişkilendirilmektedir. “Onlar dışlamışlar, diğerleri de kendilerini izole etmişler. Karşılıklı oluşmuş bu ilişkiler” diyen 55 yaşındaki kadın emekli memura göre, iki grubun ilişkilerinin iyi olmadığı durumlarda asıl neden sadece bir tarafın dışlaması değil, aynı zamanda diğer tarafın kendini izole etmesidir. Alevilerin kendi özgünlüklerini anlatmak için kullandıkları Aleviliği anlamak için Alevi olmak gerekir argümanı, Sünniler tarafından Alevilerin gizliliği ve bilinmezliği olarak yorumlanmakta ve iki grup arasındaki sosyal mesafeyi artırmaktadır. Diğer taraftan sır saklama olgusunu yukarıda değinildiği gibi Aleviliğin özgünlüğü perspektifinden görenler de vardır. Böyle düşünen kişiler için çeşitlilik doğal bir durumdur ve Aleviliğin özgünlüğüne ve bir din olma niteliğine zarar vermediği gibi İslam’ın içinde ya da dışında yer alma tercihini de elinden almamaktadır.

Dinî ve Kültürel Referansların İççeliği

Modernleşme süreçlerinde bireyler doğrudan grup bağlarından kopmak ve birey olmak yerine etraflarındaki kültürlerle gelgitli ilişkilerini devam ettirmişlerdir. Buna rağmen modernleşmenin siyasal görünümü olan ulus-devlet modeline içkin olan ben ve biz kavrayışları yine modernleşmenin araçları olan eğitim ve kitle iletişim ile içselleştirilmektedir (Kafadar, 2009: 20-21). Cumhuriyet Türkiye’sinde devleti ve toplumu modernleştirme ve yeni bir milli kimlik yaratma girişimleri sadece politik alanı değil sosyal alanı da etkilemiştir. Yeni devlet ideolojisinin içerisinde yer alan milliyetçilik ve sekülerleşme (Zurcher, 2005: 51) her alanda, devlet kurumlarının reflekslerinde ve gruplar arası ilişkilerde geçmişten bugüne etkili olmaktadır. Bunun nedeni Türkiye’de din ve devletin pratikte birbirinden tam olarak hiçbir zaman ayrılmamış olmasıdır. Türk laikliği bu anlamda dini devre dışı bırakmak yerine daha modern, daha milli ve daha akılcı bir İslam formu kurmayı amaçlamıştır (Berkes, 1998; Lewis, 1961: 406). Alevilik konusunda dini ve kültürel reflekslerin

birleşmesi ile ortaya çıkan muhafazakar tutumlar, diğer dini-etnik grupları da içine alabilmekte ve bu tutumlar kolayca ayırıt edilemeyecek kadar iç içe geçmektedir. Alevileri farklı kılan sadece Sünni İslam'ı değil, aynı zamanda devletin İslam anlayışını da benimsememiş olmalarıdır. Bu çalışmada ortaya çıkan üç perspektifin gösterdiği, Sünnilerin Alevilere bakışında belirgin olan milli-kültürel ve dini reflekslerin içiçeliğidir. Bu reflekslerin sadece teolojik olanları olduğu gibi, milli ve kültürel unsurlardan oluşmaları da vardır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine müslümanlığın değişen ve çatışan formları köy ve kent arasında olabildiği gibi, mezhepler arasında, hatta Sünni İslam'ın kendi içinde de hep var olmuştur. Modern ulus devlet ideolojisinde ise bu gelgitli ve dinamik alanlar görmezden gelinerek, iyi-kötü ya da ortodoksi-heterodoksi düalizmleri analiz aracı haline gelmiştir (Kafadar, 2009: 40). Alevi-Sünni ilişkilerinin ortodoksi-heterodoksi ile açıklanmasına yapılan itirazlar, Sünni İslam'ın, özellikle Anadolu'da yaşanan halk İslam'ının içinde de çok fazla heterodoks unsurun yer aldığı ve bu yapıların siyasi otoritelerle de zaman zaman problemleri olduğu argümanına dayanmaktadır. Sünniliğin içindeki heterodoks unsurlar geleneksel İslam olarak adlandırılırken Aleviliğin Sünnilikten farklılıklarının heterodoksi olarak adlandırılması bu tezi desteklemektedir. Dahası ortodoksi Sünniliğe birebir tekabül eden bir kavramsallaştırma değildir. Fakat devlet ve ortodoksi arasındaki birlik ortodoksi-heoerodoksi dualitesinin açıklama gücünü artırmaktadır (Burnoff, 1888: 225). Alevi kimliğinin içindeki çeşitliliğin görmezden gelinmesinde en önemli faktör mevcut Alevilikleri hakim dini-kültürel ve milli paradigma içine sabitleme çabasıdır. Böylece Aleviliğin farklı dini ve kültürel uygulamaları ve aynı zamanda Anadolu dışındaki Alevilik pratikleri bilinmeyen olarak kategorize edilmektedir. Modern şehirlerdeki çeşitli ideolojilerle eklenmiş Aleviliklerin varlığı bu tabloyu daha da karmaşık hale getirmektedir.

Sonuç

Aleviliği anlamaya çalışırken Sünni İslam'a ya da belirli bir coğrafyaya referans verilmesi (içinde ya da dışında) Aleviliğin özgünlüğünün görmezden gelinmesi ile neticelenmektedir. Shankland, günümüzde İslam toplumu içindeki sosyal organizasyonların çeşitliliğinin görmezden gelinmesinin nedenini modern toplumlarda kültürün hiç durmadan değişen bir şey olarak değil de tutarlı ve değişmez bir bütünlük olarak kabul edilmesine bağlamaktadır. Bir dini kimliği bir grubun içinde ya da dışında olarak tanımlamak da bu eğilimin bir uzantısıdır. Alevilik benzeri esoteric inanç yapılarında böylesine bir içinde ya da dışında yer alma netliği, etraflarındaki farklı kimliklerle sürekli

etkileşim ve geçişlilik içinde olmalarından dolayı mümkün değildir (Shankland, 2019: 230). Aleviliğe saf bir anlam ya da coğrafya arama girişimi iki grup kimliğinin birbirine karşıt konuşlanması ve sonrasında etnik kimlikler haline gelerek birbirine karışmak istememe motivasyonunun ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Bununla birlikte Aleviliğin belli başlı özellikleriyle betimlenip tanımsız bırakılması da bu konudaki yaygın tutumlardan biridir. Aleviliğin bir din, kültür ya da kimlik olarak farklı anlamlarını öne çıkartan açıklamalar Alevilerin kendilerini tanımlama biçimleriyle de örtüşmektedir. Çoklu tanımlamalar özsel kimlik yaklaşımlarına bir alternatif olarak bir gruba aidiyeti görece özgür bir alana taşımaktadır. Bu çalışmanın verilerinin de gösterdiği gibi gruplar arası ilişkilerde özsel tanımlamalar karşıt gruplar yaratmakta, grupların içsel bütünlüğünü güçlendirirken dışarıya karşı sınırlarını katılaştırmaktadır.

Kaynakça

- Berkes, N. (1998). *The Development of Secularism in Turkey*. London: Hurst & Company.
- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without Groups*. Harvard: Harvard University Press.
- Burnoff, E. (1988). *The Science of Religions*. London: Swan Sonnenschein, Lowrey&Co.
- Dressler, M. (2013). *Writing Religion*. Oxford University Press.
- Gezik, E. (2015). Bu 'yol' nereden gelir? Anadolu Aleviliğinin başlangıcını aramak. *Birikim*,25, 309-310.
- Jenkins, R. (2008). *Social Identity*. Routledge: London.
- Kafadar, C. (2009). *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*. İstanbul: Metis.
- Kehl-Bodrogi, K. (1996). Tarih Mitosu ve Kolektif Kimlik. *Birikim* 88: 52-63.
- Lewis, B. (1961). *The Emergence of Modern Turkey*. London: Oxford University.
- Melikoff, I. (1999). Alevi-Bektaşiliğin Tarihi Kökleri, Bektaşî Kızılbaş Bölünmesi ve Neticeleri, *Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler*, (s. 17-23). İstanbul: Ensar.
- Shankland, D. (1999). Alevi and Sunni in rural Anatolia, diverse paths of change. Paul Stirling (ed.). *Culture and Econoy: Changes in Turkish Villages* içinde. (s. 46-64). Eothen Press.
- Shankland, D. (2019). Maps and the Alevi: On the Ethnography of Heterodox Islamic Groups. *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No. 3
- Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Social science information* 13 (2): 65.
- Tuğsuz, N. (2020). A two-dimensional boundary: Sunnis' Perceptions of Alevi in Turkey. *Turkish.Studies*,22;4 , 587-602, 2021.
- Yalçınkaya, A. (1996). *Alevilikte Toplumsal Kurumlar ve İktidar*. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları: Ankara.
- Zeidan, D. (1999). The Alevi of Anatolia. *Middle East Review of International Affairs* 34, 74-89.
- Zurcher, E. Jan. (2005). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim.